

TÜRKİYE CUMHURİYET MERKEZ BANKASI
ARAŞTIRMA VE PARA POLİTİKASI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Türkiye İmalat Sanayiinin İthalat Yapısı

(Taslak Rapor Özeti)

Şeref Saygılı

Cengiz Cihan

Cihan Yalçın

Türknur Hamsici

Kasım 2009

1. Giriş

T¼rkiye ekonomisinin istikrarlı b¼y¼mesinin ön¼ndeki temel engellerden birisinin dış ticaret açığı veya daha geniş bir tanımla cari açık sorunu olduğu sıklıkla dile getirilmektedir. Bu sorun, esas itibarıyla, ‘‘ithalat bağımlılığı’’ olarak da nitelendirilen, üretim değerindeki (veya toplam talepteki) ithalat bileşeninin y¼ksek olması durumundan kaynaklanmaktadır. T¼rkiye’de son 10 yıl içinde (yerli ve ithal girdiler fiyat etkisinden arındırıldığında dahi) ithalata bağımlılık oranının artış eğiliminde olması konu ile ilgili araştırmaların önemini artırmaktadır.

T¼rkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) b¼nyesinde 2008 yılı başında T¼rkiye ekonomisinde cari açığın kaynaklarını incelemeyi amaçlayan bir araştırma projesi başlatılmıştır. Projede, üretimin ithalata bağımlılığı konusuna odaklanılmış; bu kapsamda imalat sanayii firmalarına uygulanan anket yoluyla ara malı ve yatırım mallarının giderek daha fazla oranda yurt dışından ithal edilmesine neden olan s¼recin daha yakından incelenmesi amaçlanmıştır. Bunun yanında, sanayinin yatırım, istihdam ve ihracat yapısı; firmaların 2001 yılı sonrasında uyguladıkları b¼y¼me ve rekabet g¼c¼ stratejileri; firmaların kamu politikalarından etkilenme biçimleri, kamudan beklentileri ve gelecek d¼neme y¼nelik stratejileri; k¼resel krizin firmalar üzerine etkisi gibi konuların da incelenmesi hedeflenmiştir.

Y¼ntem

Yukarıdaki temel amaçlar doğrultusunda, biri ‘‘temel sayısal g¼stergeler’’ (Form 1), diğeri ise ‘‘genel değerlendirme soruları’’ (Form 2) başlıklarını taşıyan iki adet anket formu oluşturulmuş ve ikinci formun firmaların ¼st d¼zey y¼neticileri ile yapılacak y¼z y¼ze g¼r¼řmeler yoluyla doldurulması kararlaştırılmıştır. 2009 yılının Haziran ayına kadar yapılan firma ziyaretleri sonrasında araştırmanın anket aşaması tamamlanmıştır.

Anket 77 sorudan oluşmaktadır. Bu soruların yanı sıra, g¼r¼řmelerde firmaların genel değerlendirmeleri alınmaya çalışılmıştır. Firmalar, T¼rkiye sanayi coğrafyasının genel yapısı dikkate alınarak önemli sanayi merkezlerinden seçilmiştir. Bu doğrultuda, başta İstanbul olmak üzere, İzmit, Sakarya, Bursa, İzmir, Ankara, Gaziantep, Adana, Denizli, Kayseri, Eskişehir, Mersin, Zonguldak, Aydın, Manisa ve Kırşehir’de sekt¼r¼nde ağırlılığı bulunan 140 dolayında firma ile g¼r¼ř¼lm¼řt¼r. G¼r¼řme yapılan firmaların ağırlılığla

ihracat oranı ve/veya ithal girdi kullanımını y¼ksek sekt¼rlerden olması benimsenmiş, bu kapsamda tekstil-giyim-deri-ayakkabı, otomotiv ve diğer taşıt araçları, beyaz eşya, elektrikli makine, makine imalat, kimya-ilaç, kauçuk-plastik, kağıt-basım-ambalaj, ana metal, işlenmiş metal, metalik olmayan mineraller (cam, seramik), mobilya, b¼ro ve bilgi işlem cihazları, tıbbi cihazlar sekt¼rlerine odaklanılmıştır.

Bu raporda anket çalışmasından elde edilen bazı temel bulgular ¼zetlenmektedir. Bu çerçevede, aşağıdaki b¼l¼mde firmaların ara ve yatırım malı ithalatı kararlarına etki eden fakt¼rler ele alınmakta, son b¼l¼mde ise genel değerlendirmelere yer verilmektedir.

2. İmalat Sanayiinin İthalat Yapısı

2.1 Üretimin İthalata Bağımlılığı

2008 yılı itibarıyla toplam ithalatın b¼y¼k b¼l¼m¼n¼ % 75'lik payla hammadde ve malzemedен oluşun ara malları teşkil etmektedir. Makine ve teçhizatı kapsayan yatırım mallarının toplam ithalattaki payı ise %15 dolayındadır. Yatırım mallarının bir b¼l¼m¼ tarım ve hizmetler sekt¼rlerinde kullanılmakla birlikte, ara mallarının temel kullanıcısı sanayi sektör¼d¼r. Dolayısıyla, sanayi sektör¼ firmalarının performansı ve üretim sürecinde (yurt içi veya ithal) hangi ara ve yatırım mallarını kullandıkları, dış ticaret açığının gelişiminde belirleyici bir rol oynamaktadır. Öte yandan, enerji ithalatı toplam ithalatın yaklaşık %25'ini oluşturmakta ve dış ticaret hadlerindeki değişimin ticaret açığına yansıması temelde bu kalem üzerinden olmaktadır.

Yerli ve ithal malların göreceli fiyatları (dış ticaret hadleri) hariç tutulduğunda, üretimin ithalata bağımlılık oranını şekillendiren iki temel dinamik bulunmaktadır. Bunlardan birincisi sekt¼rlerdeki firmaların ithal girdi kullanımına yönelik eğilimleri, ikincisi ise ithal girdi bağımlılığı farklı olan sekt¼rlerin (veya firmaların) büyüme oranlarıdır. Firmaların daha fazla ithal girdi kullanımına yönelmesi ve/veya ithal girdi bağımlılığı y¼ksek sekt¼rlerin diğerlerinden daha hızlı büyümesi durumunda ekonomi genelinde ithalata bağımlılık oranı artacaktır. Tersisi durumda ise ithalata bağımlılık oranı gerileyecektir.¹

Firmaları ara ve yatırım malını yurt dışından temin etmeye yönlendirebilecek çok sayıda fakt¼r bulunmaktadır. Genel olarak, bu fakt¼rlerden bir b¼l¼m¼ ilgili malın kalitesi ve

¹ Burada dikkate alınması gereken bir diğer husus, söz konusu dinamiklerin eř zamanlı olarak gelişebileceği ve dinamikler arasında geçişkenlikler olabileceğidir. Örneğin, diğerlerine göre daha y¼ksek bir hızla büyüyen bir sektör¼deki firmaların, aynı zamanda, artan oranda ithal mal kullanımına yönelmeleri de mümkündür.

fiyatıyla, bir bölümü ilgili malın yurt içinden temin imkanıyla, diğer bir bölümü de firmaların mülkiyet biçimi, organizasyon yapısı ve başka şirketlerle ilişkisi gibi karar süreçleri ile bağlantılıdır. Sektörel büyüme oranlarındaki orta-uzun dönemli farklılıklar ise çoğunlukla ülkenin uluslararası ticaretteki uzmanlaşma yapısındaki değişimi yansıtmaktadır.²

Anket kapsamındaki firmaların muhasebe kayıtlarından elde edilen bilgiler ve firmaların değerlendirmeleri üretimde kullanılan girdilerin bileşiminde ithalatın payının yüksek olduğunu ve bu payın son yıllarda artış eğilimi sergilediğini göstermektedir. Bu durumun detaylı olarak incelenmesine imkan verecek bir soru da anket formunda bulunmaktadır. Bu kapsamda, firmalara yaptıkları ithalatın ne kadarlık bölümünün fiyat (maliyet), kalite, yurt içinden temin edememe, vb. gibi unsurlarla ilişkili olduğu sorulmuştur. İthalat bağımlılığını etkileyebilecek diğer bir dinamik olan uzmanlaşma yapısına yönelik değerlendirmelerimiz firmaların muhasebe kayıtlarına ve Türkiye imalat sanayiinin sektörel yapısına ilişkin TÜİK verilerine dayanmaktadır.

Anket sonuçları, kaliteli ürün eksikliği ve yurt içi üretimin bulunmaması/yetersizliği gibi *fiyat (maliyet) dışı* faktörlerin ara ve yatırım malı temininde *firmaları ithalata yönlendiren* temel unsurlar olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan, firmalarla yapılan görüşmelerden çıkardığımız sonuçlara göre ülkemizin sanayi sektörlerindeki *uzmanlaşma yapısında* gözlenen değişim de *ithalata bağımlılık oranının artmasına* önemli katkı yapmaktadır. Anket çalışması sonucu ulaştığımız ayrıntılı bulgular aşağıda sunulmaktadır.

Firmaları İthalata Yönlendiren Faktörler^{3,4}

Yurt İçinde Üretilen Ara ve Yatırım Mallarının Göreli Olarak Pahalı Olması

Üretilen malın fiyatı firmaların iç ve dış piyasalarda rekabet gücüne etki eden temel faktörlerden birisidir. Özellikle üretilen malın *homojen* olduğu durumlarda, “fiyat” piyasa başarısında belirleyici bir rol oynamaktadır. Yurt içinde üretilen ara ve yatırım mallarının

² Sektörler arasında orta-uzun dönemli büyüme oranı farklılıklarının bulunması dış ticarete uzmanlaşma yapısının hızlı büyüyen sektörler lehine değişmesine işaret edebileceği gibi, yine hızlı büyüyen sektörler lehine talep kayması olduğuna veya teknolojik gelişme hızının yükseldiğine de işaret edebilir.

³ Firmalar ithalat kararlarına etki eden faktörleri değerlendirirken çoğunlukla doğrudan yaptıkları ithalatı baz almıştır. Bu itibarla, yurt içinden temin edilen ara ve yatırım mallarında dolaylı olarak bulunan ithal girdiler değerlendirme dışı kalmıştır.

⁴ İthalat kararlarına etki eden faktörlerin önem derecesinin imalat sanayiinin geneli için hesaplanmasında, anket kapsamındaki firmaların belirlediği sayısal değerlerin basit ortalaması kullanılmaktadır.

fiyatının dünya fiyatlarının üzerinde olması durumunda, üretim süreçlerinde bu malları kullanan firmalar ithalata yönelebilecektir.⁵

Anket sonuçlarına göre, firmalar ara malı ithalatının % 20'lik, yatırım malı ithalatının ise %8'lik bölümünü fiyat/maliyet kaygısıyla yapılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, firmalar yurt içinde üretilen ara ve yatırım mallarının fiyatının gerilemesi durumunda da bu malların çok önemli bir bölümünü ithalat yoluyla karşılamaya devam edeceklerini belirtmiştir.

Öte yandan, ara ve yatırım mallarının yurt dışından daha ucuza elde edilmesinde, döviz kuru gelişmelerinin yanında, Çin ve Hindistan gibi ülkelerden ucuza temin imkanı, Gümrük Birliği'ne geçiş ve dahilde işleme rejiminin (sadece ara malları için)⁶ de etkili olduğu öne sürülmüştür. Birçok firma, Çin ve Hindistan gibi ucuz emeğe sahip ülkelerde üretim ölçeğinin büyük olması (ölçek ekonomisi avantajı), işgücü, enerji, kira, vergi ve sosyal güvenlik primi gibi maliyet unsurlarının düşüklüğü, kamu ve yarı kamu niteliğindeki firmalarca sağlanan ucuz hammadde ve ara malı imkanı gibi nedenlerle önemli maliyet avantajının bulunduğunu ve bu avantajın sadece kur düzeyinin farklı gelişimiyle giderilmesinin güç olduğunu vurgulamıştır.

Döviz kuru gelişiminin ithal ara malı kullanımını teşvik ettiği yönündeki görüş ağırlıkla tekstil-giyim-deri-ayakkabı gibi görece emek yoğun sektörlerdeki firmalar tarafından dile getirilmiştir. Bu firmalar, sektörün yaptığı ara malı ithalatının % 60'lık bölümünün TL'nin değerlendirilmesiyle ilişkili olduğunu belirtmiştir. Diğer yandan, bu grupta yer alan firmalardan küresel alıcılarla daha güçlü bir bağı bulunan veya daha üst segmentlere yönelik üretim yapanların (pamuklu veya sentetik ürünler yerine yünlü mamüller üretenler) fiyat etkisinden ziyade kalite ve yurt içi üretimin yeterli düzeyde bulunmaması nedeniyle ithalata yöneldiklerini vurgulamaları dikkat çekmiştir.

⁵ Homojen ürünlerin fiyatının (maliyetinin) kalıcı olarak Dünya fiyatının üzerinde olması, ülkenin bu malın üretiminde rekabetçi üstünlüğe sahip olmadığını göstermektedir. Bu itibarla, fiyat boyutu, ülkenin dış ticarete uzmanlaşma yapısıyla yakından ilgili olup, aynı zamanda mevcut uzmanlaşma yapısından yeni uzmanlaşma yapısına geçisi sağlayan temel mekanizmalardan birisidir.

⁶ Firmalar dahilde işleme rejiminin (ihraç edilecek malların üretiminde kullanılacak ara malı ve malzeme ithalatının vergiden muaf olması) ithalatı özendirdiği görüşündedir. Yakın geçmişte, ihraç edilecek malların üretiminde kullanılan yerli ara malı ve malzeme için de vergi muafiyeti getirilmiş olmasına rağmen, bürokratik süreçlerin uzunluğu nedeniyle, firmaların yerli ara malı ve malzemeye yönelmediği belirtilmiştir. Öte yandan, firmalar dahilde işleme rejiminin istismar edildiği konusunda hemfikirdir.

Yurt İçi Üretimin Kalitesinin Yetersizliği

Üretilen malın kalitesi ile bu malın üretiminde kullanılan ara ve yatırım mallarının kalitesi arasında yakın bir ilişki vardır. Küreselleşme ve AB'ye tam üyelik süreciyle birlikte ön plana çıkan üretim ve kalite standartlarına yönelik düzenlemeler, kaliteye duyarlılığın yüksek olduğu pazarlara (daha fazla) üretim yapılmaya başlanması, büyük ölçekli *küresel alıcıların*⁷ veya *küresel üretim zincirlerinin* getirdiği kalite standartları gibi faktörler üretimde kullanılan ara ve yatırım mallarının kalitesine ilişkin kaygıları artırarak firmaları ithalata yönlendirebilmektedir. Diğer yandan, firma müşterileri kimi zaman kalite kaygısıyla, kimi zaman da sosyal ve politik nedenlerle satın alacakları malın içeriğindeki bazı hammadde ve malzemenin belirli bir firma veya ülkeden alınması koşulunu getirebilmektedir.

Anket sonuçlarına göre, “kalite” firmaları ithalata yönelten önemli bir faktör olarak görülmektedir. Anket kapsamındaki firmalar hem ara malı hem de makine-teçhizat ithalatının yaklaşık % 20’lik bölümünü bu etki nedeniyle yaptıklarını belirtmiştir. Genel olarak firmalar, ülkemizde üretilen pamuk, demir-çelik gibi bazı ürünlerin kalitesini olumlu olarak değerlendirirken, bazı petro-kimya ürünleri ve deri gibi temel ara mallarında ve üretim yeteneği yeterince gelişmemiş yan sanayilerce üretilen bir çok ara ve yatırım malında önemli düzeyde kalite sorunu bulunduğunu belirtmiştir.

Daha kaliteli ürün kullanma amacıyla yurt dışı piyasalara yönelmenin özellikle yatırım mallarında firmaların kendi kararlarıyla olduğu, fakat ara mallarında *alıcı firmaların (müşterilerin) yönlendirmelerinin* de önem taşıdığı görülmüştür.

Yurt İçi Üretimin Olmaması veya Yurt İçi Üretim Miktarının Yetersizliği

Yurt içi üretimin bulunmaması kimi zaman ülkenin doğal kaynak zenginliğiyle ilişkili olmakla birlikte, çoğu zaman ilgili alanlara yatırım yapıl(ma)maması ve/veya firmaların teknolojik yeteneklerinin sınırlı olmasıyla ilgilidir. Yurt içi üretim bulunmadığı durumda firmalar, doğal olarak ithalata yönelecek ve ekonomik büyüme oranına paralel olarak ithal girdi kullanımını artacaktır.

⁷ Doğrudan üretim faaliyeti olmayan veya sınırlı düzeyde olan, ağırlıklı ürünlerin pazarlanmasında uzmanlaşmış, küresel ölçekte faaliyet gösteren firmalar (küresel alıcılar) son yıllarda yaygınlık kazanmıştır. Bu firmalar çoğunlukla tekstil, giyim, deri, mobilya gibi sektörlerde bulunmaktadır. Küresel alıcılar, yerli firmaların büyük ölçekli üretim yaparak dış pazarlara açılmasına ve uluslararası standartların firmalarda yerleşmesine katkı yapmaktadır. Ancak, bu süreç kar marjlarının daralması (sürümden kazanma) ve yükselen kalite standartları nedeniyle üretimdeki ithalat payını artırabilmektedir.

Yurt içi üretim miktarının yetersizliği durumunda, istenilen kalitede ara ve yatırım malı yurt içinde üretilmesine rağmen, talebin canlandığı zamanlarda bu üretimin ihtiyacı karşılayamaması söz konusudur. Hammadde, ara malı ve malzemedeki yurt içi arz yetersizliği temelde doğal kaynak zenginliğiyle veya bu zenginliğin değerlendirilmesiyle ilişkili olmakla birlikte, bu alanlardaki yatırım ve teknolojik bilgi yetersizliğinin de önemli rolü bulunmaktadır. Yurt içi üretim yetersiz olduğunda, ekonominin veya sanayinin belirli bir eşik değerden daha yüksek büyümesi üretimin ithalata bağımlılık oranında artışa neden olacaktır.

Anket sonuçlarına göre, yurt içi üretimin yetersizliği veya hiç bulunmaması firmaları ithalata yönlendiren en önemli faktördür. Firmalar, ara malı ithalatının % 55’lik, yatırım malı ithalatının ise % 65’lik bölümünü bu faktör nedeniyle yaptıklarını belirtmiştir. Yurt içi üretimin yetersizliği hammadde niteliği taşıyan üretim girdileri (ham petrol, pamuk, deri, demir cevheri, alüminyum, bakır, kurşun, selüloz, vb.) yanında, işlenmiş ara mallarında (petro-kimya ürünleri, işlenmiş metal, kağıt vb.) da söz konusudur. Özellikle yatırım mallarında istenilen nitelikleri taşıyan yurt içi üretimin hiç bulunmaması nedeniyle ithalata yönelindiği ve bu eğilimin makine imalat ve kimya-petrol sektörlerinde belirgin olduğu ifade edilmiştir.

Firmaların değerlendirmelerine paralel olarak, petro-kimya, metaller ve kağıt başta olmak üzere, bazı temel ara mallarında yurt içi üretim kapasitesindeki yetersizliğin ithalata bağımlılık oranını yükselten *temel faktör* olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede, ülkemiz ekonomisinde önemli yer tutan tekstil-giyim, inşaat, taşıt araçları gibi çok sayıda sektörün (doğrudan veya dolaylı olarak) hammadde ve ara malı yönünden önemli ölçüde ithalata bağımlı olduğu görülmektedir. Örneğin, tekstil-giyim-deri-ayakkabı sektörlerinin ihtiyaç duyduğu pamuk ve deri ihtiyacının ancak %50-60’ı yurt içinden karşılanabilmektedir. Başlıca petro-kimya ürünlerinde yurt içi üretim çoğunlukla iç talebin sadece %10-20’lik bölümünü karşılamaktadır. Dolayısıyla, ekonomik büyüme oranının artması ile birlikte birçok mal grubuna yönelik olarak oluşacak ek talep tamamıyla ithalat yoluyla karşılanmakta ve üretimin ithalat bileşeni hızla yükselmektedir.

Diğer taraftan, bazı firmalar toplam yurt içi üretimin kalite ve miktar yönünden ihtiyaçlarını karşılamasına rağmen, istenilen ölçekteki alımı bir veya birkaç firmadan *kesintisiz* bir şekilde yapamayacakları için ithalata yöneldiklerini belirtmiştir.

Kauçuk, bazı ilaç hammaddeleri ve petro-kimya ürünleri, ulaşım araçlarının aktarım mekanizmaları, elektronik sistemleri ve motorları, bilgisayarların işletim sistemleri, hassas ölçüm cihazları, elektronik cihazların (Plazma TV) panelleri gibi birçok ara malında ve sermaye mallarının büyük bir bölümünde ise yurt içi üretimin bulunmadığı belirtilmiştir.

Başta kimyasallar olmak üzere, bazı hammadde ve malzemelerin üretiminde küresel düzeyde bir tekelleşme sürecinin yaşandığı görülmüştür. Büyük ölçekleri, güçlü mali yapıları ve yüksek teknolojik birikimleri sayesinde bu firmaların küresel hammadde ve malzeme üreticileri konumuna geldikleri, bu sürece paralel olarak aynı alanda faaliyet gösteren yerli firmaların piyasadan çıktığı ve söz konusu maddelerin temini amacıyla zorunlu olarak firmaların ithalata yöneldiği öne sürülmüştür. Benzeri bir durumun geniş bir yelpazedeki makine-teçhizat için de geçerli olduğu söylenebilir.

*Üretim Teknolojisindeki Değişim*⁸

Teknolojideki değişim üç farklı kanaldan üretimin ithalata bağımlılığını artırma potansiyeli taşımaktadır. Öncelikle, teknolojik yenilenme hızının artması firmaların daha kısa zaman aralıklarında makine-teçhizat altyapısını yenilemesine neden olmaktadır. İkinci olarak, yeni teknolojileri içeren makine-teçhizatın aksam ve parçaları da öncelikle bu teknolojileri geliştiren ülke firmaları tarafından üretilmektedir. Dolayısıyla, yeni makine-teçhizatı yurt dışından ithal eden ülkeler, söz konusu teknoloji belirli bir olgunluk düzeyine ulaşıncaya kadar bu makine-teçhizatın aksam ve parçalarını da ithal etmek durumunda olacaktır. Üçüncü olarak, yeni üretim teknolojileri çoğunlukla yeni ve/veya daha kaliteli hammadde ve malzemeyi kullanmayı da beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede, teknolojik gelişmelerin hızlandığı dönemlerde ithalata bağımlılığın artması beklenebilir.

Firma görüşmelerinden elde edilen bilgiler teknolojik gelişmelerin ülkemizde ithalata bağımlılığı artıran unsurlardan biri olduğuna işaret etmektedir. Örneğin, taşıt araçlarında elektronik aksam ve parçaların ön plana çıkmaya başlaması, bu alanda yeterli düzeyde yerli üretim bulunmadığından, bu aksam ve parçaların ithalatla karşılanmasını gerektirmiştir. Elektronik sektöründe tüplü televizyondan LCD'ye geçiş ithalata bağımlılık oranını artırmıştır. Öte yandan, yeni makine-teçhizat yatırımları üretimde daha kaliteli hammadde

⁸ Teknolojik gelişmelerin ithalat kararlarına etkisini sayısallaştırmak oldukça güç olduğundan, firmalardan bu konuda somut bir rakam talep edilmemiştir.

ve ara malı kullanılmasını zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca, yeni teknolojilerin genellikle niteliksiz emek kullanımını azalttığı, sermaye ve bilgi gereksinimi artırdığı görülmüştür.

Teknolojik gelişmelerin ithalata bağımlılık oranını artırması ve istihdam düzeyi üzerinde baskı oluşturması, birim üretim değeri içindeki yurt içi katma değer payının azalmasına neden olacaktır. Ancak, yeni teknolojilerin orta-uzun dönemde üretim hacminin artmasına katkıda bulunacağı ve yeni yatırımları teşvik edeceği de not edilmelidir.

Küresel Üretim Zincirleri (Global Supply Chains) ve Yabancı Sermayeli Şirketler

Küresel üretim zinciri yapısında ana şirketler farklı ülkelere/bölgelere yayılmış bağlı ortaklıklar ve alt tedarikçiler yoluyla ürünün farklı parçalarını üretmekte ve bu parçaları yine dünyanın farklı yerlerinde birleştirerek tüketicilere sunmaktadır. Üretim ve ihracatın ithalata bağımlılığı dikkate alındığında, firmaların küresel üretim zincirlerine entegrasyonu iki temel açıdan önem arz etmektedir. İlk olarak, küresel şirketin yurt içindeki yerli (küçük) ortağına ve alt tedarikçilerine küresel işbölümünde hangi görevleri vereceği büyük önem taşımaktadır. Doğal olarak, yerli firmaların küresel üretim zincirinin daha yüksek katma değerli bölümlerinde uzmanlaşması ve işbölümünde kapsamlı bir rol alması üretim ve ihracatın ithalata bağımlılık oranını düşürücü yönde işlev görecektir. İkinci olarak, küresel üretim zincirleri hammadde, ara malı ve yatırım malı ihtiyacını genellikle ana şirket merkezinde bulunan satınalma birimince yapmaktadır. Merkezi satınalma yapılanması, yerel birimlerin hammadde, malzeme ve yatırım malı alım kararlarına etkisini sınırlamakta ve özellikle küçük ölçekli yerli üreticilerin merkezi satınalma sürecine katılımını güçleştirmektedir.

Yabancı sermayeli şirket, yurt dışında ana faaliyetle ilişkili bir üretim biriminin olması durumunda, yurt içinde kurduğu, devraldığı veya ortaklık yaptığı şirketin üretim yapısını ithalat bağımlılığını artıracak şekilde değiştirebilir. Bu değişim yurt içindeki şirketin ara ve sermaye mallarını yurt içi yerine yurt dışındaki birimden temin etmesi biçiminde olabileceği gibi, yurt içindeki şirketin üretiminin bir bölümünün yurt dışındaki birimine kaydırılması şeklinde de olabilir.

Anket çalışmasından elde ettiğimiz bulgular yukarıda yer alan değerlendirmeleri desteklemektedir. Yabancı menşeli şirketlerle mülkiyet bağınının bulunduğu veya küresel üretim zincirlerinin parçası olduğu durumlarda, yabancı ana şirket bünyesindeki merkezi satın alma sürecinin ve yine ana şirket tarafından oluşturulan uzmanlaşma yapısının

üretimde kullanılan ithal ve yerli bileşimini önemli ölçüde belirlediği görülmüştür. Küresel üretim zinciri biçimindeki yapılanmanın etkisi belirgin olarak otomotiv sanayiinde gözlenmiştir. Anket kapsamındaki şirketlerin genel (basit) ortalaması dikkate alındığında ise bu faktörlerin ara ve yatırım malı ithalatının % 5 dolayındaki bölümünü etkilediği görülmüştür.⁹

Üretimin Finansmanındaki Yetersizlik

Yurt içi faizlerin yüksek ve borçlanma vadelerinin kısa olması durumunda, satıcı firmaların sunduğu düşük faizli ve uzun vadeli krediler (supplier credits) özellikle iç finansman imkanı kısıtlı yerli firmaları ithalata yönlendirebilir. Yabancı ülke menşeli Eximbank ve diğer finansman kuruluşlarının sunduğu kredi imkanları da benzer bir etki yapabilmektedir.

Anket kapsamındaki bazı firmalar, finansman kısıtının ithal ara ve yatırım malı kullanımını teşvik ettiğini belirtmiştir. Bu kapsamda, satıcı firmaların sunduğu kredi ve vadeli satış ile yabancı finansman kuruluşlarınca sağlanan kredi imkanının özellikle küçük ölçekli firmaları ithalata yönelttiği ve bunun yapılan ithalatın %5 dolayındaki bölümüne karşılık geldiği öne sürülmüştür.¹⁰

Dış Ticarete Uzmanlaşma Yapısındaki Değişimin İthalat Bağımlılığına Etkisi

Üretimin Sektörel Yapısında Değişim

Sanayi mallarının üretim teknolojileri (faktör yoğunlukları) arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bazı malların üretimi ağırlıklı doğal kaynaklara dayanırken (petrol, metal, vb.), bazılarında işgücü daha önemli bir konuma gelmekte (tekstil, giyim, deri, ayakkabı, vb.), diğer taraftan bazı mallar büyük ölçekli makine-teçhizat yatırımı gerektirir iken (kimya, demir-çelik, otomotiv, vb.) bazılarının üretiminde (yazılım, ilaç, vb.) bilgi daha büyük rol oynamaktadır. Bu itibarla, ülkelerin hangi malların üretiminde uzmanlaştıkları ve bu malların üretiminde önem arz eden üretim faktörlerini nasıl temin ettikleri ithalata bağımlılık oranı açısından büyük önem taşımaktadır.

⁹ Açığıdır ki, bu faktör firmaların genel yapılanma ve davranış biçimini belirlediğinden, ithalata etki eden diğer faktörlerle yakın bir etkileşim söz konusudur ve sayısallaştırılması oldukça güçtür. Bu itibarla % 5'lik değerinin genel bir gösterge olarak ele alınması uygun olacaktır.

¹⁰ Küresel üretim zincirleri ve yabancı şirketlerinin etkisinde olduğu gibi, yapılan ithalatın ne kadarının yurtdışından sağlanan kredi imkanlarıyla ilişkili olduğunu tespit etmek oldukça zordur. Dolayısıyla, buradaki rakam da firmaların değerlendirmelerini yönelik genel bir gösterge olarak ele alınmalıdır.

Ülkelerin küresel işbölümünde hangi malların üretiminde uzmanlaştıkları üretim maliyetleri (ürün fiyatları), ürün geliştirme yeteneği ve doğal kaynak zenginliği gibi faktörlerle ilişkilidir. Diğer bir ifadeyle, ülkeler daha ucuza veya daha kaliteli biçimde ürettikleri, ürün geliştirme yeteneğine sahip oldukları veya doğal kaynak zenginliğinin bulunduğu alanlarda rekabetçi üstünlüğe sahip olmaktadır.

Ülkelerin uzmanlaşma alanları statik olmayıp zaman içerisinde değişim gösterebilmektedir. Bu çerçevede, uzmanlaşma yapısında öne çıkan (hızla büyüyen) ve gerileyen (küçülen veya düşük hızla büyüyen) sektörlerin ithalat bağımlılık oranları ekonominin ortalama ithalat bağımlılığının seyirinde etkili olabilmektedir. Yeni uzmanlaşma alanlarındaki ithalat bağımlılığının önceki uzmanlaşma alanlarından daha yüksek olması durumunda, ekonomi genelindeki ithalata bağımlılık oranı artış gösterecektir.

Uzmanlaşma yapısında meydana gelen değişim bazı malların yurt içi üretiminde yetersizliğine de neden olabilmektedir. Başka ülkelere gelen rekabet baskısı sonucu bazı üretim faaliyetlerinden kısmen veya tamamen çıkılması, önceleri yurt içinden sağlanan bazı malların ithalat yoluyla karşılanmasına neden olacaktır. Dolayısıyla, uzmanlaşma yapısında meydana gelen değişim sonrasında, hem öne çıkan sektörlerin daha yüksek ithalata bağımlılık oranına sahip olması, hem de gerileme gösteren sektörlerde ithalata bağımlılık oranının yükselmesi nedeniyle ekonomi genelindeki ithalata bağımlılık oranı artabilecektir.

Son yıllarda Türkiye beyaz eşya, taşıt araçları, tüketici elektroniği, gemi yapımı, ana metal sanayi, işlenmiş metal gibi bir çok sektörde önemli bir üretim üssü haline gelmiştir. Bu durum, Türkiye ekonomisinin küresel ekonomideki işbölümünde konumunun (uzmanlaşılacak sektör yapısının) değişmesine karşılık gelmekte, değişimin ana dinamiklerini kısa vadeli politikaların etkilerinden ziyade, orta-uzun vadeli içsel yapısal unsurlar (coğrafi konum, Gümrük Birliği ve AB'ye tam üyelik süreci, nüfus yapısı, girişimcilik potansiyeli, vb.) ve dışsal (küresel ekonomik ve teknolojik gelişmeler) faktörler oluşturmaktadır.¹¹

¹¹ İmalat sanayinin üretim ve ihracat yapısı taşıt araçları, beyaz eşya, elektronik, makine imalat, gemi yapımı, ana metal ve işlenmiş metal gibi sermaye yoğun ve/veya büyük ölçekli üretime dayalı sektörler lehine hızlı bir değişim göstermiştir. Bu değişimin kaynağında gelişmiş ülke firmalarının yüksek üretim maliyetleri nedeniyle doğrudan üretim faaliyetinden kısmen veya tamamen çekilerek tasarım ve pazarlama aşamalarında uzmanlaşması, üretimi ise koşullarının uygun olduğu ülkelere kaydırması bulunmaktadır. Buna ek olarak, gelişmiş ülkelerde üretim standartlarının sıkılaştırılması nedeniyle bazı sektörlerde (gemi yapımı, çimento, plastik, vb) üretime son verilmiş ve söz konusu üretim bu standartların daha gevşek olduğu ülkelere kaymıştır. Öte yandan, üretim teknolojilerine yönelik bilginin ülke ve firmalar arasında daha hızla yayılmaya başlaması, geleneksel üretim faktörlerinin maliyetinin daha düşük olduğu gelişmekte olan ülke firmalarının gelişmiş ülke firmalarının karşısına daha güçlü rakipler olarak çıkmalarına (makine imalat, kimya, vb.) neden olmuştur. Önceki dönemin lokomotif

Hızla büyüyen sektörlerin ortak noktası, önceki dönemin lokomotif sektörleri olan tekstil-giyim-deri gibi emek yoğun sektörlerden farklı olarak, üretim teknolojisinin sermaye yoğun bir nitelik taşıması, ölçek ekonomilerinin güçlü olması, metaller sektörü başta olmak üzere *ithal girdi kullanımının daha yüksek* olmasıdır. Öne çıkan sektörlerdeki ithalata bağımlılık oranının daha yüksek olması nedeniyle, ekonomi genelindeki ithalata bağımlılık oranının artış gösterdiği düşünülmektedir.

Öte yandan, yeni işbölümü yapısıyla birlikte gerileme gösteren önceki dönemin lokomotif sektörlerinde de (tekstil, giyim, vb.) ithalata bağımlılık oranının arttığı gözlenmiştir. Burada dikkati çeken husus, ucuz emeğe sahip ülkelerden kaynaklanan rekabet baskının öncelikle nihai ürünlere hammadde ve malzeme (pamuk, iplik, deri, vb) temin eden alt sektörlerde daha yoğun bir şekilde hissedilmesi, sonraki aşamalarda rekabet baskısının nihai ürünlere yayılmasıdır. Dolayısıyla, ilk aşamada ara mallarının yurt içi üretiminde azalma meydana gelmiş ve nihai mal üreticileri hammadde ihtiyaçlarının bir bölümünü yurt dışından karşılamaya yönelmiştir.

Tekstil ve giyim sektöründe bulunan birçok firma hem ara malı hem de nihai mal üretiminin gerilemesinde TL'nin değer kazanmasının önemli rol oynadığı görüşündedir. Bu firmalara göre, ürün fiyatının döviz kuruna göre belirlendiği bir durumda, TL'nin değer kazanması, fiyatı TL bazında belirlenen girdilerin toplam maliyet içindeki payının artmasına ve kar oranının gerilemesine neden olmuştur. Karlılık oranındaki gerileme ise bazı firmaların sektörden çıkmasını, bazılarının ise yatırım yapmamasını (ölçeklerini büyütmemesini) sağlayarak yurt içi üretimi olumsuz etkilemiş ve ithalata bağımlılık oranında artış yaşanmıştır. Ancak, burada önem taşıyan husus, söz konusu dönemde, döviz kuru yanında, daha düşük üretim maliyetlerine sahip Çin ve Hindistan gibi benzer faaliyet kollarında uzmanlaşmış ülkelerin dünya ekonomisine hızla entegrasyonu, teşvik politikasının belirli sektör ve bölgelerde atıl kapasite oluşumunu desteklemesi, işgücü (asgari ücret) ve enerji maliyetlerinin hızla artması, Gümrük Birliği ve dahilde işleme rejimi gibi uygulamaların da birçok firmanın kar marjı üzerinde önemli baskı oluşturmasıdır. Dolayısıyla, geçmiş dönemde emek yoğun sektörlerde yaşanan sorunu, sadece döviz kurunun gelişimine değil, bir dizi içsel ve dışsal faktörün eşzamanlı etkisine bağlamak daha uygun olacaktır.

sektörleri (tekstil, giyim, vb.) ise daha düşük üretim maliyetlerine sahip emek-yoğun ülkelerin rekabet baskısı altında kalmıştır.

Ekonomideki değişimin öncülüğünü genellikle büyük ölçekli firmalar yapmakta, fakat bu değişimin yüksek katma değer ve istihdam yaratan bir nitelik kazanması için büyük ölçekli firmalara girdi temin eden küçük ölçekli yan sanayi firmalarının da değişime hızla ayak uydurması gerekmektedir. Bu itibarla, sanayinin sektörel değişim süreci içinde bulunması geçici olarak uyum sorunları yaratarak ithalata bağımlılık oranının artmasına neden olmakta, fakat değişim sürecinin olgunlaşmasıyla birlikte (yan sanayi uyumunun gerçekleşmesi) bu oranda iyileşme yaşanmaktadır. Yan sanayilerin değişime ayak uyduramaması durumunda ise üretimin ithalata bağımlılığı kalıcı olarak artacaktır. Anket görüşmelerinden elde ettiğimiz gözlemler, imalat sanayi üretim yapısındaki değişimin sürdüğüne, ancak yan sanayi şirketlerinin bir bölümünün bu sürece uyumunun yavaş ve maliyetli olduğuna işaret etmektedir.¹²

Firmaların Üretim Desenindeki Değişim

Bu değişim temelde belirli bir sektörde üretim yapan firmanın uzmanlaşma alanının farklılaşmasını içermektedir. Aynı malın farklı segmentlerinde üretim yapma, ürün çeşitliliğini artırma, üretim sürecinin bazı bölümlerine odaklanma ve bu amaçlara yönelik olarak firma örgütlenme yapısının değiştirilmesi uzmanlaşma yapısındaki değişimin başlıca yansımalarıdır. Bu süreçte, firmaların kullandığı hammadde, malzeme ve yatırım malının niteliği farklılaşabileceği gibi, firmalar önceleri kendi bünyelerinde yürüttükleri faaliyetlerin bir bölümünü yerli veya yabancı yan sanayi şirketlerine devredebilmektedir.

Anket çalışmasında, birçok firmanın, aynı ana faaliyet alanında bulunmaya devam etmekle birlikte, ürün desenini değiştirdiği, üretim sürecinin farklı (çoğunlukla daha üst) aşamalarında uzmanlaştığı ve buna paralel olarak organizasyon yapısını değiştirdiği görülmüştür. Nitekim, görüşme yapılan firmaların %45'i 2002-2007 döneminde faaliyet alanlarından bir bölümünü yan sanayi firmalarına bıraktıklarını, bu şirketlerin %80'inin yurt içinde kurulu, %20'sinin yurt dışında kurulu olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla, hem kullanılan girdilerin niteliğindeki değişim hem de yurt dışında kurulu yan sanayiye bırakılan işler nedeniyle üretim faaliyetinin ithalata bağımlılığı artış göstermiştir.

¹² Üretimin ithalata bağımlılığının gelişimi ile yan sanayi arasındaki güçlü ilişkiye yönelik olarak savunma sanayi ile ulaşım araçları sanayiinin bir bölümünde yaşanan gelişmeler oldukça dikkat çekicidir. Üretim değerinde toplam yurt içi katkı payının arttığını belirten bu sektörlerdeki (bazı) firmalar, bu başarının altındaki temel nedenin yan sanayinin gelişiminde katedilen mesafe olduğunu vurgulamıştır.

2.2 İthalata Bağımlılığın Sektörel Boyutu

Türkiye'nin önemli bir **otomotiv (taşıt araçları)** üssü haline geldiği son 10 yılda, üretimin ithalata bağımlılığını etkileyen dört önemli gelişme dikkati çekmektedir:

İlk olarak, 1990'lı yılların sonuna kadar sektörde bulunan az sayıda firma otomobil aksam ve parçalarının büyük bir bölümünü yurt içinde üretirken, izleyen dönemde bazı aksam ve parçaların yurt içinde üretildiği, bazılarının ise ana firmanın başka birimlerinden temin edilerek montajının yapıldığı modele geçilmiştir. Önceki dönemden farklı olarak, günümüzde araçların motor, elektronik aksam ve aktarım parçalarının ithal edildiği, diğer aksam ve parçaların ise yurt içi veya yurt dışından karşılandığı bir yapılanma söz konusudur. Dolayısıyla, sektör son 10 yıllık dönemde üretim hacmi yönünden hızla büyümesine rağmen, ana firmanın küresel rekabet stratejisine (üretim birimleri arasında oluşturulan işbölümü ve uzmanlaşmaya) paralel olarak, birim üretim değeri içerisinde yurt içi katma değer payının hızla gerilemesi söz konusudur. Önümüzdeki orta-uzun vadede önem taşıyan husus, teknoloji ve üretim yeteneğinin geliştirilerek, yurt içinde bulunan birimin ve ilgili yan sanayinin ana firmanın oluşturduğu işbölümünde daha fazla yer almasıdır. Bu stratejide sağlanacak başarı, sektörün üretimindeki yerli girdi payını artıracak temel faktördür.

İkinci olarak, otomotiv sektörüne yeni firma girişlerinin sektör genelindeki ithalata bağımlılık oranını yükselttiği görülmüştür. Bu durum önemli ölçüde yeni firmanın başlangıçta güçlü bir yan sanayiye sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Yan sanayi ile güçlü bağların kurulması orta-uzun dönemde mümkün olabileceğinden, yeni kurulan firmanın mevcut firmalara oranla daha hızlı büyümesi durumunda, kısa vadede ithalata bağımlılık oranındaki olumsuz seyrin sürmesi beklenebilir.

Ülkemizin taşıt araçları sanayiindeki göreceli rekabet üstünlüğü hafif ve ağır ticari araçlar (ile iş makineleri) alt sektörlerinde daha güçlüdür. Üretim teknolojisinin daha emek yoğun olması nedeniyle, bu alt sektör yurt içinde daha fazla katma değer yaratma potansiyeline sahiptir. Geçmiş dönemde oldukça güçlü bir ivme yakalamış olan hafif ve ağır ticari araç ile iş makineleri grubundaki firmaların gelecek dönemde de bu başarıyı sürdürmeleri ithalata bağımlılık oranının gerilemesine katkı yapabilecektir.

Son olarak, yan sanayi bu sektör grubu için hayati önem taşımaktadır. Firmalar, yan sanayi zayıfladığı takdirde ana sanayinin de ayakta kalamayacağını, yabancı ana ortağın

faaliyetlerini yan sanayilerin daha güçlü olduğu ülkelere kaydırabileceğini vurgulamıştır. Buna ek olarak, üretim sürecinin daha emek yoğun bölümü ağırlıklı yan sanayi firmaları tarafından üstlenildiğinden, sektörün büyümesinin daha fazla istihdam ve katma değer yaratan nitelikte olması yan sanayinin gelişmesiyle yakından ilişkilidir.

Hali hazırda Avrupa Pazarı için önemli bir üretim merkezi konumunda olan **beyaz eşya** (dayanıklı tüketim malları) sektörü yüksek bir büyüme potansiyeline sahiptir. Toplam ara malı ve malzeme kullanımında yerli payının %50 dolayında olduğu sektör, önemli düzeyde kendi markasıyla ihracat da yapmaktadır. Mevcut durumda, ülkemizdeki üretimin ağırlıklı alt-orta segmentte bulunduğu, ancak özellikle yabancı sermayeli kuruluşların önümüzdeki dönemde daha üst segmentlerdeki (üst gelir grubuna hitap eden daha gelişmiş modeller) üretimi de kademeli olarak Türkiye'ye kaydırmasının mümkün olduğu görülmüştür. Bu durum, hacim olarak sektördeki üretimi genişletebileceği gibi, elektronik aksam ve parçaların ana ülkede bırakılabilecek olması nedeniyle, birim üretim miktarına oran olarak ithalata bağımlılığı artırabilecektir.

Tüketici elektroniği (TV, bilgisayar, vb.) sektörünün beyaz eşya ve taşıt araçları sektörlerine göre dışa bağımlılık oranı oldukça yüksektir ve bu oran teknolojik yeniliklerin katkısıyla artış eğilimi sergilemektedir. Sektördeki firmaların ihracatları çoğunlukla küresel düzeyde faaliyet gösteren alıcı firmalar vasıtasıyla yapılmakta, düşük kar marjıyla çalışan firmalar sürümden kazanma stratejisi uygulamaktadır. Az sayıdaki küresel düzeyde faaliyet gösteren firma tarafından üretilen ana ürünün önemli aksam ve parçaları kimi zaman toplam üretim maliyetinin %80-90'ına ulaşmakta, dolayısıyla yerli firmaların faaliyeti büyük ölçüde *montaj* ile sınırlı olmaktadır. Mevcut yapının değişmesi mali yapıları ve teknolojik birikimleri güçlü şirketlerin varlığına ve kamunun bu sektörleri stratejik sektörler olarak ele almasına bağlıdır.

Üretim değerindeki yerli girdi payının hızla azaldığı bir diğer sektör grubu **tekstil-giyim-deri-ayakkabı** sektörleridir. Yurt içi hammadde arzında yaşanan sorun sektör firmalarını ithalata yönlendiren çok önemli bir faktör olmakla birlikte, yüksek yurt içi girdi (enerji, işgücü, vb.) maliyetleri, şiddetlenen küresel rekabet ortamı ve TL'nin değerlenmesi neticesinde firmaların kar marjları üzerinde baskı olduğu, bu baskının hafifletilmesi amacıyla da firmaların yurt dışından daha ucuza hammadde ve ara malı teminine önem verdikleri görülmüştür. Tarım ve hayvancılık sektörlerinin olumsuz gelişimine paralel olarak, pamuk, yün ve deri gibi temel girdilerde yurt içi üretim açığının hızla büyüdüğü,

özellikle yerli deri hammaddesine yönelik önemli kalite sorunu bulunduğu belirtilmiştir. Dolaylı olarak ithalata bağımlı olan sentetik iplikte Türkiye’de yeterli üretim kapasitesinin bulunduğu, ancak bu ürüne dünya fiyatlarından ulaşılmasının önem taşıdığı belirtilmiştir. Bu sektörlerin küresel ekonomide ve Türkiye ekonomisinde yaşanan değişimden yoğun bir şekilde etkilenmesi, üretimin ithalata bağımlılığındaki olumsuz seyrin kısa-orta dönemde devam etmesi beklenmektedir.

Ana metal ve işlenmiş metal sektörleri üretim ve ihracat açısından geçmiş dönemde büyük gelişme kaydetmiştir. Genel olarak, sektörün üretim kapasitesi iç talebin üzerinde bulunmasına rağmen yassı çelik ve vasıflı çelik gibi yüksek katma değerli ürünlerde üretim açığı bulunmaktadır. Yurt içi hammadde kaynaklarının yetersiz olması nedeniyle, sektör yapısal olarak ithalata bağımlıdır. Sektördeki bazı büyük firmaların yüksek katma değerli ürün gruplarına yaptığı yatırımlar nedeniyle, sınırlı düzeyde de olsa, üretimin ithalata bağımlılık oranının gerileme potansiyeli bulunmaktadır.

Petro-kimya, plastik, kauçuk, kağıt, ilaç sektörleri iç ve dış piyasaya yönelik çok sayıda sektöre temel girdiler sağlaması nedeniyle önem taşımaktadır. Bu sektörlerin ortak noktası, hammadde ve yarı işlenmiş mamuller yönünden üretimin ithalata bağımlılığının çok yüksek olmasıdır. Yarı mamul ürünlere yapılacak yatırımlara bağlı olarak, ithalata bağımlılık oranı, sınırlı da olsa, iyileşme gösterebilecektir.

Yabancı menşeli ana şirketlerin stratejileri doğrultusunda, **iletişim ve haberleşme** sektöründeki firmalarda **yazılım** faaliyetinin önem kazandığı gözlenmiştir. Şirketlerin faaliyet alanındaki değişme neticesinde, iletişim ve haberleşme ekipmanları nihai ürünler olarak ithal edilmeye başlanırken, nitelikli işgücünün yoğun olarak kullanıldığı yazılım faaliyeti öne çıkmıştır. Firmalar, üretim faaliyetinin bütünü dikkate alındığında, yurt içinde yaratılan katma değerde artış yaşandığını belirtmektedir.

Toplam ithalat içindeki payı genellikle % 20 dolayında olan **yatırım mallarında** yurt içi üretim toplam talebin sadece % 5’lik bölümünü karşılayabilmektedir. Mevcut üretimin ağırlıklı, karmaşıklık düzeyi sınırlı olan (standartlaşmış) makine-teçhizattan veya başka ülkelerde üretilmiş olan makine-teçhizatın bazı aksam ve parçalarından ibaret olduğu görülmüştür. İhtiyaç duyulan makina-teçhizatın büyük bölümünün bu alanda uzmanlaşmış az sayıda büyük ölçekli yabancı firma tarafından üretildiği görülmüştür. Öte yandan, ülkemiz ekonomisindeki ağırlığı sürekli artan hafif ve ağır ticari araçlar, dayanıklı tüketim

malları, plastik gibi bazı sektörlerde kullanılan makine-teçhizatın önemli bir bölümünün yerleştirilebileceği tespit edilmiştir.

2.3 İthalata Bağımlılık Oranının ve Dış Ticaret Açığının Orta-Uzun Vadeli Gör¼n¼m¼

Esas itibarıyla, dış ticaret açığının oluşmasında (nihai) tüketim malı ithalatı yanında, ithalat bağımlılığı yüksek ve ağırlıkla iç piyasaya üretim yapan sektörlerin gelişimi (ara ve yatırım malı ithalatı) ile dış ticaret hadleri büyük önem taşımaktadır. Türkiye ekonomisinde iç piyasaya üretimin ağır bastığı sektörlerde (ilaç, kozmetik ve temizlik ürünleri, kağıt-basım, petrol, kauçuk-plastik, boya, bilgisayar, vb.), doğrudan ve/veya dolaylı olarak, ithalata bağımlılık oranı oldukça yüksektir. Yakın dönemde hızla büyüyen inşaat sektöründe de, çimento, seramik ve cam dışındaki malzeme ve hammadde (demir, çelik, plastik, boya, vb.) yönünden dışa bağımlılık oldukça güçlüdür.

Dış ticaret açığının giderilmesinde ihracat performansı büyük önem taşımaktadır. Ancak, ihracata dönük sektörlerde ithalat bağımlılığının yüksek olması durumunda, dış ticaret açığının kapatılmasına bu sektörlerin yaptığı katkı sınırlı olacaktır. Zira, artan ihracat ithalat artışını da beraberinde getirecektir.

Kısa-orta dönemde, üretimin ithalata bağımlılık oranında önemli bir değişim olmaması ve bu çerçevede küresel krizin etkisinin hafiflemesiyle birlikte dış ticaret açığı sorununun yeniden gündeme gelmesi beklenebilir. İç ve dış talebin gelişimi, dış ticaret hadlerinin seyri, sanayide sektörel uzmanlaşma yapısı, teknolojik gelişmelerin hızı ve yönü, doğal kaynak potansiyelinin değerlendirilmesi, yan sanayinin gelişimi ve ana sanayi ile bağın güçlendirilmesi, firmaların katma değer üretme yeteneği, özellikle arz açığı bulunan alanlarda yurt içi üretim kapasitesi gibi konjonktürel ve yapısal unsurlar üretimin ithalata bağımlılık oranını ve dış ticaret açığının gelişimini belirlemeye devam edecektir.

Enerji alanında yapılan yeni yatırımlara rağmen, mevcut koşullarda kısa dönemde önemli bir iyileşme beklenmemelidir. Dış ticaret dengesinde yaşanmakta olan iyileşmenin ekonomik faaliyetlerin daralması ve hammadde fiyatlarının gerilemesiyle yakından ilişkili olduğu, küresel durgunluğun sona ermesiyle birlikte artacak büyüme oranının ithalatı tekrar hızlandıracağı ve dış ticaret açığı sorununun yeniden gündeme geleceği düşün¼lmektedir.

3. Genel Değerlendirme

Son 10 yıllık d¼nemde T¼rkiye ekonomisinin dış ticaret yapısı kapsamlı bir değişim geğirmiştir. Bu s¼reçte ihracat ve ithalat hacmi önemli ölç¼de artarken, üretim ve ihracatın ithalata bağımlılık oranında yükseliş gözlenmiştir. Ekonominin sürdürülebilir büyüme yapısına kavuşması açısından önem arz eden bu durum temelde iki faktörün etkisiyle oluşmuştur. Bunlardan birincisi firmaların ithal ara ve yatırım malı kullanımına yönelik eğilimlerinin artması, ikincisi ise ekonominin dış ticaretteki uzmanlaşma yapısında gör¼len değişimdir.

Firmalarla yapılan gör¼řmelerde, temel ara ve yatırım mallarında yurt içi üretim miktarındaki yetersizliğin ithalata yönlendiren en önemli faktör olduğu gözlenmiştir. Firmalara göre bu faktör toplam ara ve yatırım malları ithalatının yaklaşık %60'lık bölümünü ağıklamaktadır. Nitekim, yurt içi üretimin biręok ara malında iç talebin ancak %10-20'lik bölümünü, yatırım mallarında ise %5 dolayındaki bir bölümünü karşılayabildiği dikkate alınırsa, ekonomik büyüme oranının ivme kazanmasıyla birlikte söz konusu mallarda yeniden ciddi düzeyde arz ağığı oluşacağı ve firmaların ithalata yönelmek durumunda kalacakları açıktır.

“Kaliteli ara ve yatırım malı kullanma” saiki firmaları ithalata yönlendiren bir diğer önemli faktör olarak karşımıza çıkmıştır. Gör¼řme yapılan firmalar toplam ara ve yatırım malı ithalatının yaklaşık %20'lik bölümünü bu faktörle ilişkilendirmiştir. Son yıllarda firmaların artan ölç¼de “kalite kaygısıyla” ithalata yöneldikleri gör¼lm¼řtür. Ulusal ve uluslararası düzeylerde yapılan düzenlemeler, küresel alıcıların ve üretim zincirlerinin belirledikleri standartlar, yeni teknolojilerin daha kaliteli ara malı kullanımını gerektirmesi, firmaların artan oranda kalite duyarlılığı ve yüksek dış pazarlara odaklanması söz konusu yönelimin başlıca sebepleridir.

Üretim maliyetini azaltmak amacıyla “daha ucuz ara ve yatırım malını kullanmak” firmaları ithalata yönlendiren diğer bir önemli etkendir. Özellikle emek-yoğun sektörlerdeki firmalar TL'nin değerlenmesiyle birlikte artan oranda ithalata yöneldiklerini belirtmiştir. Fakat, bunun yanında Çin, Hindistan gibi ülkelerden daha ucuza temin imkanı, dahilde işleme rejimi, Gümrük Birliği gibi faktörlerin de ithal malların daha ucuza elde edilmesinde önem taşıdığı gör¼lm¼řtür.

Birçok sekt¼rde önemli bir yer tutan küresel üretim zincirleri ve yabancı sermayeli şirketlerin, farklı organizasyon yapıları nedeniyle, ithalata yönelimi artırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca, özellikle küçük ölçekli firmalara yabancı ülke firmaları ve finansman kuruluşları tarafından sunulan kredi imkanlarının da ithalata yönelimi desteklediği gör¼lm¼şt¼r.

İthalata bağımlılığı artıran diğer bir önemli dinamik, yeni uzmanlaşma yapısında öne çıkan sektörlerin ithalata bağımlılık oranının geleneksel emek-yoğun sektörlerden daha yüksek olmasıdır. Doğrudan veya dolaylı olarak daha fazla ithal hammadde ve malzeme kullanan taşıt araçları, dayanıklı tüketim malları, ana metal gibi sektörlerin geçmiş dönemde yüksek büyüme oranlarına ulaşması, ekonomi genelindeki ithal girdi kullanım oranının artmasına önemli katkı yapmıştır.

Sanayinin dış ticaret boyutuna yönelik olarak ulaştığımız bulgular ihracat yapısı ve performansı ile ithalat arasında yakın bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu itibarla, ithalatın gelişiminde iç talep önem taşımakla birlikte, ithalatın yapısını ve gelişimini etkileyen birçok faktörün (örneğin uluslararası ticarete uzmanlaşma yapısının değişmesi, firmaların küresel üretim zincirleri ve küresel alıcılarla güçlü bağlar kurması, kalite standartları, vb.) eşanlı olarak ihracat yapısındaki değişimde de belirleyici olduğu gör¼lm¼şt¼r.

Yukarıda genel hatlarıyla sunulan bulgular dikkate alındığında, Türkiye ekonomisinde ithalata bağımlılık sorununun esas itibarıyla yapısal bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, ülkemizin doğal kaynak yapısı, hammadde ve ara malı üretimine yeterli kaynak ayrıl(a)maması, kaliteli ara malı teminindeki güçlükler, firmaların üretimin yüksek katma değerli aşamalarında uzmanlaş(a)maması ve yatırım mallarında üretim yeteneğinin çok sınırlı olması gibi nedenlerle ithalata bağımlılık oranının yüksek olduğunu, dış ticaretteki uzmanlaşma yapısında meydana gelen değişimin de bu oranı daha yüksek bir düzeye taşıdığını düşünmekteyiz.

İthalata bağımlılık sorununun yapısal bir nitelik taşıması nedeniyle, küresel krizle birlikte düşen ithalata bağımlılık oranı ve daralan dış ticaret açığının, iç ve dış talebin güçlenmesiyle birlikte tekrar kriz öncesi düzeylerine yükselmesi beklenmektedir. Bu itibarla, sorunun kalıcı olarak çöz¼lmesi ithalata bağımlılığı azaltıcı orta-uzun vadeli politikaların geliştirilmesine bağlıdır. Öte yandan, dış ticaret açığının giderilmesinde

ihracat performansı b¼y¼k önem taşıtmaktadır. Bu çerçevede, ihracat hacminin artırılması yanında firmaların y¼ksek katma değerli malların üretimde uzmanlaşması ve/veya mevcut üretim faaliyetini daha y¼ksek katma değer yaratacak biçimde d¼n¼řt¼rmesi gerekmektedir.

Son olarak, özellikle emek yoğun sekt¼rlerdeki birçok firma geçmiş d¼nemde TL’de yaşanan değerlenmenin hem ithalata bağımlılığın artmasında hem de dış pazarlardaki rekabet g¼c¼n¼n zayıflamasında önem taşıdığını belirtmiştir. S¼z konusu firmalar, TL’deki değerlenmenin firmaların karlılık oranını gerileterek üretim ve yatırım kararlarını olumsuz etkilediğini öne s¼rm¼řt¼r. Ancak, üretim ve yatırım kararlarında karlılık oranı önemli bir rol oynamakla birlikte, ekonomik ve siyasi istikrar, nitelikli insang¼c¼, etkin bir rekabet ortamı, finansmana erişim, enerji, ulaştırma-haberleşme gibi fiziki altyapı unsurlarının kalitesi, hukuki, kurumsal ve teknolojik altyapı gibi yapısal fakt¼rlerin orta-uzun d¼nemde yatırım ve üretim kararlarında belirleyici bir rol oynadıkları unutulmamalıdır. Diğer bir ifadeyle, kısa d¼nemde, gerileyen d¼viz kuru, y¼kselen iřg¼c¼ ve enerji maliyeti, artan vergi oranı gibi nedenlerle firmaların kar marjı daralabilmekle birlikte, orta-uzun d¼nemde daha fazla önem taşıyan husus firmaların verimli çalışmasını, daha kaliteli ¼r¼nler ¼retmesini ve y¼ksek katma değerli ¼r¼nlere odaklanmasını sağlayarak kar marjlarının kalıcı olarak y¼kseltilmesidir. Açıktır ki, bu alanda sağlanacak başarı sadece emek yoğun sekt¼rlerde yaşanan sorunun aşılmasında değil, aynı zamanda T¼rkiye ekonomisindeki ithalata bağımlılık ve dış ticaret açığı sorunlarının ç¼z¼m¼nde de b¼y¼k önem taşıtmaktadır.